

ПЕДАГОГІЧНА КОМУНІКАЦІЯ В АСПЕКТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

О.А. Жирун

*кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології і педагогіки
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут»*

У статті аналізується педагогічна комунікація як чинник становлення професійної ідентичності педагога. В даному аспекті розглянуто поняття «спілкування», «комунікація», «комунікативна культура».

Ключові слова: професійна ідентичність, педагогічна комунікація, комунікативна культура.

За своєю суттю професійна педагогічна діяльність є багатофункціональною і, певною мірою, суперечною. Одним із протиріч є невідповідність між педагогічною і комунікативною підготовкою педагогічних кадрів.

У педагогічному процесі комунікація – основа всієї педагогічної діяльності. Наявність комунікативних якостей у випускника вищого педагогічного закладу є сьогодні нормативно обов'язковою. Проте проблема їх розвитку залишається недостатньо розробленою. Жодне представлено до сьогодні дослідження не дає чіткого системного поняття про структуру комунікативних якостей і не виділяє послідовності реалізації їх в комунікативних уміннях. Зокрема, приділяється мало уваги даному аспекту з точки зору професійної ідентичності.

Також відмітимо, що професійно-педагогічна комунікація належить до так званих соціономічних видів діяльності, де спілкування зі сторони, що супроводжує трудову діяльність, перетворюється на професійно значущу. Це зумовлює необхідність розгляду комунікативної сторони професійно-педагогічної діяльності, зважаючи на те, що спілкування виступає, і як засіб розв'язання освітніх завдань, і як соціально-психологічне забезпечення навчального процесу, і як спосіб організації взаємостосунків педагога та учня.

Досліджуючи дане питання, ми спирались на: теорію спілкування та діяльності (О.О.Бодальов, О.В.Брушлинський, І.А.Зимня, Н.В.Кузьміна, О.О.Леонт'єв), теорію професійної діяльності (О.М.Леонт'єв, В.А.Сластьонін), культурологічний підхід до педагогічної діяльності (А.В.Брушлинський, І.А. Шаповалова), концепцію особистісно-орієнтованого підходу в освіті (А.Б.Орлов, А.А.Реан), теорію ідентичності (Г.Брейкуел, А.Ватерман, В.Зликов, С.Максименко, Дж.Марсія, Е.Еріксон, Л.Орбан-Лембрик, В.Павленко, М.Пірен, В.Столін, Т.Титаренко, Л. Шнейдер).

Для виявлення сутності педагогічної комунікації є необхідним аналіз понять «спілкування» та «комунікація». Спілкування – це не просто обмін інформацією. Це взаємодія та взаємовплив двох індивідів, кожен з яких виступає активним суб'єктом.

На рівні «спілкування – обмін інформацією» становлення особистості відбувається в рамках прояву її комунікативних здібностей, якостей, умінь, в межах реалізації комунікативної поведінки. Тут також здійснюється розвиток соціального становлення особистості, ступінь її активності у пошуках потрібної інформації.

Рівень «спілкування – сприймання людьми один одного» передбачає розвиток особистості як прояв її перцептивно-рефлексивних, емоційно-емпатійних можливостей. На цьому рівні виникає взаєморозуміння/непорозуміння між учасниками спілкування.

Рівень «спілкування – міжособистісні відносини» містить у собі розвиток статусно-рольових характеристик індивіда, прояв соціально-психологічних стереотипів поведінки людини певного соціально-психологічного типу.

Складові спілкування за традицією можна розглядати як рівень техніки (комунікативна компетентність) і як рівень стратегій (особистісні особливості). Об'єднані комунікативним наміром ці рівні утворюють комунікативну культуру. Особистість як суб'єкт спілкування є носієм певної культури, що і характеризує цей процес. Разом із тим завдяки взаємодії з іншими людьми оволодіває досвідом спілкування, пізнання і праці. Саме тому навчання, розвиток особистості, її професійне становлення досягається через спілкування.

Вичерпну характеристику спілкування у навчальному процесі дав В.О.Кан-Калік, розкриваючи його як систему, прийоми та навички органічної соціально-психологічної взаємодії педагога та учнів, зміст якої містить обмін ін-

формацією, пізнання особистості, здійснення виховного впливу, організація взаємостосунків за допомогою різних комунікативних засобів та цілісна трансляція особистості педагога на аудиторію [11].

При розв'язанні навчальних задач спілкування дозволяє забезпечувати повноцінний психологічний контакт з учнями, формувати позитивну мотивацію учіння, створювати психологічну атмосферу пізнавальної діяльності.

При розв'язанні виховних задач через спілкування налагоджуються психологічний контакт між педагогом та учнем, формується спрямованість та міжособистісні стосунки у учнівському колективі.

При розв'язанні розвиваючих задач через спілкування створюються психологічні ситуації, що стимулюють самоосвіту та самовиховання особистості, створюються можливості для виявлення та врахування індивідуальних особливостей учнів, здійснюється соціально-психологічна корекція розвитку та становлення особистісних якостей.

На нашу думку, поняття «спілкування» є вихідним стосовно поняття «педагогічна комунікація».

Проте аналіз літератури з цього питання показав, що немає істотної відмінності в розумінні термінів «спілкування» і «комунікація». Тому ми дотримуємося погляду Т. М. Дрідзе, М. С. Кагана, Т. Н. Астафурової, які вважають терміни дані відносно рівнозначними, тотожними, і визначаємо комунікацію як сукупність комунікативних здібностей, якостей, умінь і навичок, спрямованих на передачу, отримання і перетворення інформації у процесі міжособових стосунків, а також на встановлення і підтримку контакту.

С.І.Самигіним педагогічна комунікація розглядається як специфічна форма спілкування, що «підпорядковується загальним психологічним закономірностям, властивим спілкуванню як формі взаємодії людини з іншими людьми, що включає комунікативний, інтерактивний і перцептивний компоненти» [17, 267].

Аналогічний підхід у формуванні ефективних взаємин у професійній діяльності з позицій психології ділового спілкування надається Г.В.Бороздіною [2]. Тут ділове і неформальне спілкування також досліджується в тісному взаємозв'язку соціально-психологічних сторін (перцептивна, комунікативна, інтерактивна). Причому, при зверненні до поняття «педагогічна комунікація» навчання описується автором як «взаємодія таких головних компонентів: викладач – змістовна навчальна інформація – учень (учні)» [2, 18].

Н.А.Іполітова [17] наголошує, що формування професійно значущих умінь студентів

педагогічних ВНЗ повинно будуватися на вивченні риторики, мови і культури мовлення. Зважаючи на це, до комунікативно-мовних відносять наступні уміння:

- аналізувати, створювати і вирішувати професійно-значущі комунікативні висловлювання, ситуації, завдання,
- застосовувати отримані знання в нових умовах,
- опановувати норми зразкового педагогічного спілкування [2, 5].

М.Р.Львовим [14] до культури професійного мовлення висуваються вимоги змістовності; логічності; побудови, композиції висловлювань; володіння механізмами мови, вибирання мовних засобів, мовної норми, комунікативної доцільності і виразності.

Є.М.Зарецька підходить до цієї проблеми доволі широко, викладаючи принципи професійної мовної діяльності з міждисциплінарних позицій, що включають такі "науки про людину", як риторика, логіка, психологія соціологія, філософія, етика, теорія інформації, семіотика, поетика, нейрофізіологія [8]. Тут ділове спілкування, що розуміється як професійна комунікативна форма мовної діяльності, будується на підставах риторики, як науки про доцільність мови. Електронні комунікації розглядаються як додаткові способи передачі інформації з використанням різних електронних пристроїв (телефон, переносні спеціалізовані ПК, копіювальна техніка, статичні і динамічні засоби візуалізації) колективного спілкування.

В.А.Сластьонін [20, 353] розглядає професійну діяльність із позицій міжособового спілкування, спілкування в колективі, авторитету і самоствердження, конфліктних стосунків, адаптації, стресу і готовності фахівця.

Отже, педагогічна комунікація одночасно реалізує комунікативну, перцептивну та інтерактивну функції, використовуючи при цьому всю сукупність вербальних, образотворчих, символічних і кінетичних засобів. Функціонально вона може бути контактною і дистанційною, інформаційною, спонукальною, координаційною, упорядковуючи при цьому взаємодію всіх суб'єктів освітнього процесу. Педагогічна комунікація характеризується подвійною спрямованістю, поліінформативністю, високою мірою репрезентативності, утворюючи специфічний синтез усіх основних характеристик що виражається в новому якісному змісті і визначається характером взаємодії суб'єктів освітнього процесу.

Відбувається педагогічна комунікація завжди у соціальному контексті, виступаючи ідейно-моральною категорією, і вимагає від особистості педагога усвідомлення:

- власних потреб і ціннісних орієнтацій своєї діяльності;
- власних перцептивних умінь та вміння сприймати нове;
- норм і цінностей інших соціальних груп і культур;
- власних психічних станів.

Цікавим є те, що багатьма дослідниками підкреслюється синонімічність понять «педагогічна комунікація» та «педагогічна культура» (Белоусова Г.Ф., Бондаревская Е.В., Звездунова Г.В., Попова Е.А. тощо). Аналізуючи становлення комунікативної культури, вони пов'язують її ієрархію цілей (соціально-психологічних, комунікативно-організаторських, інтеграційно-комунікативних) з різними етапами педагогічної діяльності (наприклад, плануючим, координуючим тощо).

Виходячи з різноманіття підходів до пояснення феномену «педагогічна культура», гуманістична педагогічна культура трактується як динамічна система педагогічних цінностей, творчих способів педагогічної діяльності і особистісних досягнень учителя в створенні зразків педагогічної практики з позицій людини культури. Такий підхід до виявлення суті явища, і розуміння педагогічної культури, як частини культури соціуму дозволяють виділити наступні структурні компоненти педагогічної культури: ціннісний, особистісний ті діяльнісний.

Отже, педагогічна комунікативна культура – це система цінностей-регулювальників педагогічної діяльності (ціннісний підхід); передумова, мета, спосіб, інструмент педагогічної діяльності, рівень самореалізації в ній, її результат і критерій оцінки (діяльнісний підхід); концентроване вираження особи педагога (особистісний підхід). Таким чином, вона є сукупністю норм способів і форм взаємодії і містить у собі кращі зразки і цінності поведінки, а саме:

- знання комунікативних норм і правил;
- знання індивідуальних особливостей тих, хто навчається;
- знання власних комунікативних якостей
- вміння володіти комунікативною ситуацією.
- відношення до того, що навчається як до цінності.
- комунікативний ідеал.

Опанування комунікативних якостей, реалізація їх в комунікативних вміннях дозволяють педагогу ефективно спілкуватися з іншими, забезпечують психологічну сумісність у спільній діяльності, дають можливість моделювати процес спілкування у колектив з урахуванням можливих змін в організації, струк-

турі і змісті освітнього процесу, сприяють реалізації особово-орієнтованого підходу до кожного учня.

Комунікативні якості викладача складаються з комунікативних здібностей і комунікативних умінь. Перелік і опис цих здібностей і умінь широко представлений в психолого-педагогічній літературі. Комунікативні здібності і вміння розглядають Бодалев О.О., Зимня І.А., Кан-Калік В. А. тощо.

В.М.Панферов до комунікативних якостей відносить властивості, що розкривають ставлення до людей, ставлення до себе та особливості взаємовідносин між людьми, а також якості, що безпосередньо характеризують сам процес спілкування [16].

Таке широке тлумачення поняття комунікативних якостей дозволяє розглядати їх як наскрізну характеристику особистості. Саме тому В.М.Панферов описує комунікативні вміння як синтез загальнопсихологічних, соціально-психологічних та спеціально-професійних якостей особистості. У цьому ракурсі будь-яке особистісне утворення можна назвати комунікативним, маючи на увазі те чи інше його виявлення у поведінці та спілкуванні.

Але, повертаючись до феномена професійної ідентичності педагога, слід зазначити, що саме педагогічна комунікація, в усьому розмаїтті визначень та проявів, виступає одним із провідних чинників її становлення.

Зважаючи на це, на перший план виступає вивчення структури діяльності викладача, виявлення умов, що визначають професійно-педагогічну діяльність, визначення рівнів сформованості професійних знань, умінь і навичок, і виділення на їх основі системоутворюючих компонентів змісту загально-педагогічної підготовки педагогічних кадрів у контексті становлення особистісно-орієнтованої парадигми освіти.

Уявлення, що розвиваються у вітчизняній психології, про професійну ідентичність в цілому узгоджуються з сучасними тенденціями в західній психології, де професійна ідентичність розглядається як компонент особи, що забезпечує успішну професійну адаптацію, і як домінуючий чинник професійної кар'єри, що базується на компетентності, профпридатності, інтересі до роботи та балансі з середовищем.

Професійна ідентичність педагога відображає систему дій, що забезпечують єдність його теоретичної і практичної готовності до здійснення професійної діяльності. Зважаючи на це, можна виділити наступні компоненти: суб'єктний, що характеризує застосування досягнутого рівня професійної компетентності, його актуалізацію і реалізацію; об'єктний, що

відображає будову і здійснення педагогічної діяльності; предметний що виражає результати педагогічної діяльності.

У суб'єктному компоненті відбиваються дії педагога щодо становлення і вираження професійної позиції на засадах самодіагностики, самооцінки та самоаналізу рівня своєї компетентності, а також діагностики, зміни, оцінки й аналізу об'єкта і предмета професійної діяльності.

Об'єктний компонент проявлено через педагогічний процес. Це складова частина процесу, що вибудовується конкретним педагогом та відрізняється в системі спільної професійної діяльності наступними ознаками:

- педагогічною співпрацею між професіоналами, що здійснюють одночасну, паралельну або поетапну спільну діяльність;
- багаторівневістю приведення результату окремих циклів педагогічного процесу до результату спільної професійної діяльності.

У даному компоненті відображається процес створення педагогом системи професійної діяльності та забезпечення її функціо-

нування на усіх етапах освітнього процесу з такими властивостями, як:

- сполучення власного професійного потенціалу з освітніми потребами і запитамі конкретного складу вихованців;
- розподілення та співавторство взаємодії з вихованцем, що зумовлює необхідність координації спільної діяльності і взаємної співпраці;
- поєднання індивідуальних і групових форм прямої та непрямої взаємодії.

Предметний компонент може бути означений як внесок педагога у досягнення продукту спільної діяльності, обумовленого освітніми задачами.

Підсумовуючи наведене вище, можна зробити висновок, що цілісна система педагогічної комунікації складається з ціннісного досвіду, досвіду рефлексії, професійно-операціонального досвіду та досвіду співпраці. Пронизуючи усі професійно-особистісні утворення, педагогічна комунікація активізує процес становлення професійної ідентичності педагога.

ЛІТЕРАТУРА

1. Асмолов А.Г. Культурно-историческая психология и конструирование миров / А.Г.Асмолов. – Воронеж.: НПО «МОДЭК», 1996. – 384 с.
2. Бороздина Г.В. Психология делового общения / Г.В.Бороздина. – М.: Логос, 2002. – 221 с.
3. Винославська О.В., Зливков В.Л. Нормовідповідність і рольова ідентифікація у професійній діяльності викладача школи / О.В.Винославська, В.Л.Зливков // Актуальні проблеми психології. Том 1. Соціальна психологія. Психологія управління. Організаційна психологія. – К.: Ін-т психології ім. Г.С.Костюка АПН України, 2002. – С. 63-67.
4. Ермолаева Е.П. Преобразующие и идентификационные аспекты профессионализма / Е.П.Ермолаева // Психологический журнал. – 1998. – Т. 19. – № 4. – С. 51-59.
5. Жирун О.А. Компетенції викладача в умовах формування професійної ідентичності / О.А.Жирун // Вісник Національного технічного університету України «КПІ»: Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2009. – № 3. – Ч. 1. – С. 99-103.
6. Завалишина Д.Н. Способы идентификации человека с профессией / Д.Н.Завалишина // Психология субъекта профессиональной деятельности. – Ярославль: ЯрГУ, 2001. – С. 104– 128.
7. Заковоротная М.В. Идентичность человека. Социально-философские аспекты: автореф. дис. ... д-ра философ. наук. / М.В.Заковоротная. – Ростов-на-Дону, 1999. – 31с.
8. Зарецкая Е.Н. Деловое общение. – М.: Принт, 2002. – 274 с.
9. Зливков В.Л. Самоідентифікація в педагогічній комунікації / В.Л.Зливков. – К.: Український центр політичного менеджменту, 2005. – 144 с. – [Бібліотека журналу «Соціальна психологія»].
10. Иванова Н.Л., Конева Е.В. Социальная идентичность и профессиональный опыт личности / Н.Л.Иванова, Е.В.Конева. – Ярославль: ЯрГУ, 2003. – 139 с.
11. Кан-Калик В.О. Педагогическое общение как предмет теоретического и прикладного исследования / В.О.Кан-Калик // Вопросы психологии. – 1985. – № 4. – С. 9-16.
12. Климов Е.С. Психология профессионала / Е.С.Климов. – Воронеж.: НПО «МОДЭК», 1996. – 400 с.

13. Лукьянов О.В. Проблема идентичности и психологическая ригидность в психологической и образовательной практике: автореф. дис. ... канд. психол. Наук / О.В.Лукьянов. – Томск, 1999. – 28 с.
14. Львов М.Р. Основы теории речи / М.Р.Львов. – М.: Принт, 2002. – 193 с.
15. Мусатов С.О. Вчитель як суб'єкт педагогічної комунікації / С.О.Мусатов // Діалогічна взаємодія у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи. – К.: ІЗМН, 1997. – С. 62-75.
16. Панферов В.Н. Когнитивные эталоны и стереотипы взаимопонимания людей / В.Н.Панферов // Вопросы психологии. – 1982. – № 2. – С.139-141.
17. Педагогическая риторика / Под общ. ред. Н.А. Ипполитовой. – М.: Логос, 2001. – 242 с.
18. Поваренков Ю.П. Психологическое содержание профессионального становления человека / Ю.П.Поваренков. – М.: Изд-во УРАО, 2002. – 174 с.
19. Путилова Л. М. Сущность самопознания в опыте ментальной идентификации (в контексте философской антропологии): автореф. ... д-ра философ. наук / Л.М.Путилова. – М., 1999. – 36 с.
20. Слостенин В.А., Каширин В.П. Психология и педагогика: учеб. пособ. для студ. высш. учеб. Заведений В.А.Слостенин, В.П.Каширин. – М.: Ника, 2003. – 294 с.
21. Шадриков В.Д. Проблемы системогенеза в профессиональной деятельности / В.Д.Шадриков. – М.: Наука, 1982. – 273 с.

Стаття надійшла до редакції 26.02.2010 р.